

Martins Osis, *Mg. iur., Dr. iur. cand.*
Latvijas Universitāte, Latvija

IZMAIŅAS LIETAS DALĪBNIKU SASTĀVĀ CIVILPROCESĀ

CHANGES IN COMPOSITION OF PARTICIPANTS IN CIVIL PROCEDURE

Summary

Civil cases may last a notable period of time, during which significant changes may occur. This also means possible changes in the composition of participants of a case. This article is devoted to the concept of participants and to the changes in participants' composition from several points of view. Author analyses the understanding of changes in participants' composition, legal consequences, procedural regulation, Latvian court practice. In the conclusion, author unfolds theoretical analysis, flaws of Latvian regulation, and provides some suggestions regarding this topic.

Atslēgvārdi: lietas dalībnieki, izmaiņas dalībnieku sastāvā, civilprocess

Keywords: case participants, changes in composition of participants, civil procedure

1. Lietas dalībnieku sastāva, tā izmaiņu izpratne un nozīme

Civilprocesa likuma¹ (turpmāk – CPL) 73. panta 1. daļa noteic, kas ir *lietas dalībnieki civillietā* – tie ir subjekti, kuriem vai nu ir tiesiska interese lietas iznākumā (piem., puses, trešās personas), vai nu subjekti, kuru dalību civillietā noteic likums. *Lietas dalībnieku sastāvs* ir noteiktā civillietā iesaistīto subjektu kopums (loks), bet *sastāva izmaiņas* noteiktā veidā (piem., skaita ziņā) ietekmē civillietā iesaistīto subjektu kopumu. Ilglaicīgā tiesas procesā vai tad, kad lietā iesaistīto personu loks ir plašs, iespēja saskarties ar izmaiņām lietas dalībnieku sastāvā ir lielāka. Civillietas dalībnieku sastāva nozīme izpaužas ne tikai nepieciešamībā ikvienam dalībniekam nodrošināt pienācīgu procesuālo tiesību īstenošanas iespēju, bet arī absolūtā aizliegumā ar tiesas spriedumu piešķirt tiesības vai uzlikt pienākumus personai, kura nav pieaicināta lietā kā lietas (CPL 427. p. 1. d. 4. p.) vai “procesa” (CPL 452. p. 3. d. 4. p.) dalībnieks. No tā izriet, ka CPL regulējums paredz noteiktu pietiekamu un nepieciešamu subjektu kopumu, bez kura civillietas izskatīšana vai nu nav iespējama, vai nav atzīstama par tiesisku. Tas nozīmē, ka civillietas dalībnieku sastāva izmaiņām, procesuālajai kārtībai izmaiņu izdarīšanai dalībnieku sastāvā un tiesiskajām sekām ir būtiska nozīme tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanā. Tiesu prakses piemēri liecina par to, ka lietas dalībnieku sastāva izmaiņu jautājumi ir pietiekami aktuāli.²

¹ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [aplūkots 01.05.2010.].

² Sk., piem., Augstākās tiesas 13.03.2018. spriedums lietā Nr. SKC-9S/2018. Pieejams: file:///C:/Users/MF/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/

Minētajam ir īpaša nozīme arī tādēļ, ka tiesu vara saskaras ar noteikta veida izaicinājumiem taisnīguma, procesuālās ekonomijas un dispozitivitātes principa līdzsvarošanā civilprocesā, jo pastāv gadījumi, kuros tikai pēc ilgstošas tiesvedības tiek konstatētas kļūmes dalībnieku sastāva noteikšanā.³ Arī CPL regulējuma analīze (īpaši kontekstā ar civillietām, kurās iesaistīts daudz dalībnieku, kā arī procesuālās ekonomijas principu) liecina par nepieciešamību aplūkot šo jautājumu plašāk.

2. Lietas dalībnieku sastāva izmaiņu veidi, iemesli un tiesiskās sekas

Izmaiņas civillietas dalībnieku sastāvā var notikt dažādās civilprocesa stadijās un plašā civillietas dalībnieku lokā, taču jāņem vērā noteikti procesuāli ierobežojumi un izmaiņu izdarīšanai noteiktā procesuālā kārtība. Nosacīti sastāva izmaiņas var aplūkot no vairākiem skatupunktiem, piemēram: 1) izmaiņu rakstura;⁴ 2) izmaiņu laika⁵. Lietas dalībnieku sastāva izmaiņu neesamība nenozīmē to, ka faktiski nevar mainīties subjekta loma ierosinātā civillietā, jo noteikta tiesiskā statusa saglabāšana vien nav pamats uzskatam, ka subjekta loma nav mainījusies.⁶ Lietas dalībnieku sastāva izmaiņu kontekstā jāaplūko vairāki tipizēti gadījumi.

Kļūdas lietas dalībnieku sastāva (loka) noteikšanā rodas vairākos gadījumos. Nepareiza lietas dalībnieku loka noteikšana ir patstāvīgs pamats prasības noraidīšanai, jo tiesa nav tiesīga apmierināt “neistā prasītāja” prasību⁷ vai prasību pret “neisto atbildētāju”, kā arī nav tiesīga patstāvīgi veikt korekcijas lietas dalībnieku sastāvā. **Neistā atbildētāja problemātika** civilprocesā ir krustpunkts prasītāja autonomijas izlietošanas kvalitātei un atbildībai par pieņemto lēmumu pareizību, procesuālās ekonomijas un taisnīguma principa ievērošanai. CPL “neistā atbildētāja aizstāšanu” neparedz.⁸ Tiesu prakses piemēri liecina par to, ka acīmredzami kļūdaina atbildētāja norādīšana prasībā,

Downloads/Anonimizets_nolemums_347336%20(1).pdf [aplūkots 01.05.2019.]. Augstākās tiesas 15.02.2017. lēmums lietā Nr. SKC-700/2017. Pieejams: <http://at.gov.lv/downloadlawfile/5126> [aplūkots 01.05.2019.].

³ Augstākās tiesas 22.10.2014. spriedums lietā Nr. SKC-1593/2014. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/194517.pdf> [aplūkots 01.05.2019.].

⁴ Izmaiņas pēc “rakstura” var būt: 1) skaitliskas (piem., CPL 78. p. noteiktā trešo personu iestāšanās); 2) saturiskas (piem., CPL 77. p. noteiktā puses procesuālo tiesību pārņemšana), kā arī 3) kombinētas (vienlaikus notiek izmaiņas subjektu skaitā un “saturā”).

⁵ Izmaiņas pēc “laika” var būt, piemēram: 1) ierobežotas laikā (CPL 78. p. 3. d. noteic trešo personu iestāšanos vai pieaicināšanu, tikai pirms ir pabeigta lietas izskatīšana pēc būtības pirmās instances tiesā); 2) neierobežotas laikā (piem., CPL 77. p. 2. d. noteic procesuālo tiesību pārņemšanu jebkurā procesa stadijā).

⁶ Piem., prasībā par paternitātes atzīšanu un saskarsmes tiesību noteikšanu ar bērnu dzimšanas reģistrā par bērna tēvu iepriekš ierakstītajai personai ir nemainīgs procesuāls statuss lietā pat tad, kad spriedums daļā par paternitātes atzīšanu jau ir stājies spēkā, bet tiesvedība turpinās tikai daļā par saskarsmes tiesību izlietošanu. Šī persona “zaudē” aktualitāti lietā, bet bauda procesuālās tiesības un ir saistīta ar regulējumā noteiktajiem procesuālajiem pienākumiem.

⁷ Piem., nekustamā īpašuma nomnieka prasību par ceļa servitūta nodibināšanu. Sk. Tihonovs V. Tiesu prakse civillietās II. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 12.–14. lpp.

⁸ Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. K. Torgāns (zin. red.). Mācību līdzeklis tiesību zinātņu studentiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 30. lpp.

kam vajadzēja novest pie prasības noraidīšanas, ir bijis pamats apelācijas instances tiesas sprieduma atcelšanai un lietas nodošanai izskatīšanai pirmās instances tiesā.⁹ Šāds tiesu prakses piemērs vērtējams kritiski. “Neistā atbildētāja” iespējas izstāties no procesa CPL neparedz. Tas nozīmē, ka minētajā tiesu prakses piemērā “neistais atbildētājs” tā vietā, lai prasība pret to būtu noraidīta un tiesvedība beigtos, turpinās piedalīties tiesvedības procesā, kur iespējams tiks pieaicināts arī “īstais atbildētājs”.¹⁰ Tātad šajā piemērā iespējamā “īstā prasītāja” un “neistā atbildētāja” intereses netiek vienlīdz ievērotas, bet prasītāja kļūda tiek “novērsta” uz citu lietas dalībnieku rēķina. No tā secināms, ka kasācijas instances tiesa, rūpējoties par prasītāja interešu ievērošanu, novārtā atstāj citu subjektu intereses un tiesības, lai gan CPL šādu pieeju neparedz. Arī Augstākā tiesa ir norādījusi to, ka, piemēram, kopīpašnieks, pret kuru prasība celta pamatoti, nezaudē atbildētāja statusu, ja tas atsavinājis tiesvedības gaitā savu kopīpašuma daļu.¹¹ Tātad subjekta loma var mainīties, bet tā procesuālais statuss nemainās. Šāda atziņa papildus pamato tādu spēkā esošā regulējuma izpratni, kas tiesai liedz novērst prasītāja kļūdaino atbildētāja izvēli pēc prasības grozīšanas izdarīšanai noteiktās procesuālās stadijas.

Jāuzsver, ka ne visos neistā atbildētāja gadījumos ir pamats prasību noraidīt, jo Civillikuma¹² (turpmāk – CL) 1046. pants noteic, ka tad, ja subjekts, nevaldīdams atprasāmo lietu, tomēr iesaistās tiesvedībā, pret to var taisīt spriedumu it kā pret īsto valdītāju. Šis uzskatāms par specifisku gadījumu, kurā materiālo tiesību normas uzliek atbildību subjektam, kurš, apzinoties savu neatbilstību atbildētāja statusam, maldina prasītāju un tiesu.

Procesuālā līdzdalība ir visai izplatīts iemesls diskusijām par civillietas dalībnieku sastāvu, jo nereti CPL 75. panta piemērošana praksē saistās ar atšķirīgiem viedokļiem. Vairāku līdzprasītāju vai vairāku līdzatbildētāju esamība ierosinātā civillietā ir pašsaprotama, CPL paredz arī katra šāda subjekta rīcības patstāvību¹³. Lietas dalībnieku sastāva kontekstā jānorāda, ka mēdz būt gadījumi, kuros pastāv izņēmumi no līdzdalībnieku procesuālās patstāvības. Piemēram, kasācijas instances tiesa var atcelt zemākas instances spriedumu pilnībā un attiecībā uz visiem līdzatbildētājiem, lai gan pārsūdzējis to ir tikai viens līdzatbildētājs un tikai daļa.¹⁴ Līdzdalības tiesiskie jautājumi

⁹ Augstākās tiesas 22.10.2014. spriedums lietā Nr. SKC-1593/2014. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/194517.pdf> [aplūkots 01.05.2019.]. Spriedumā kasācijas instances tiesa ir konstatējusi “neisto atbildētāju lietā”, norādījusi nepieciešamību sekmēt lietas izskatīšanu pēc būtības, kā arī aicinājusi pirmās instances tiesu, izmantojot CPL 8. p. noteikto pienākumu izskaidrot lietas dalībniekiem procesuālās tiesības, pārliecināties par pareizo atbildētāju.

¹⁰ AS Sadales tīkls (neistais atbildētājs) ir turpinājis baudīt atbildētāja civilprocesuālo statusu, sk. Rīgas apgabaltiesas 26.10.2017. spriedumu lietā Nr. C30657810. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/348475.pdf> [aplūkots 01.05.2019.].

¹¹ Augstākās tiesas 31.08.2011. spriedums lietā Nr. SKC-220/2011, [12.2.]. p. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2011> [aplūkots 01.05.2019.], sk. arī Augstākās tiesas 03.05.2006. spriedumu civillietā Nr. SKC-289/2006.

¹² Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [aplūkots 01.05.2019.].

¹³ Torgāns K. (zin. red.). Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 216. lpp.

¹⁴ Augstākās tiesas 11.12.2013. spriedums lietā Nr. SKC-310/2013, 12.2. p. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/136379.pdf> [aplūkots 01.05.2019.].

ir komplicēti arī citās šķautnēs. Piemēram, tas attiecināms uz kopīpašnieku tiesībām celt prasību piespiedu nomas tiesiskajās attiecībās, kur kasācijas instances prakse ir piedzīvojusi ievērojamas pārmaiņas CL 1068. panta interpretācijas dēļ. Individuālās tiesības kopīpašniekam celt prasību piespiedu zemes nomas tiesiskajās attiecībās secinātas vairākos nolēmumos,¹⁵ lai gan iepriekš kasācijas instances tiesa bija atzinusi nepieciešamību visiem kopīpašniekiem, prasības ceļot, saskaņot savu rīcību.¹⁶ Kā redzams, materiālās tiesību normas interpretācijas maiņa, īpaši ņemot vērā Satversmes tiesas atziņas¹⁷, ir bijis pamats procesuālās līdzdalības izpratnes pilnveidei. No minētā secināms, ka procesuālās līdzdalības jautājumiem ir izteikti liela nozīme dalībnieku sastāva kontekstā.

Trešo personu iestāšanās vai pielaišana nešaubīgi maina lietas dalībnieku sastāvu, jo subjektu loku papildina vai nu persona, kuras pienākumus vai tiesības pret pusēm var skart spriedums lietā (CPL 78. p. 1. d.), vai arī personas, kas piesaka patstāvīgus prasījumus par strīda priekšmetu (CPL 79. p. 1. d.). CPL 78. panta 3. daļā noteikts, ka trešās personas var iestāties vai tikt pielaistas lietā, pirms ir pabeigta lietas izskatīšana pēc būtības pirmās instances tiesā.

Procesuālo tiesību pārņemšana, ievērojot CPL 77. panta regulējumu, ir viena subjekta iestāšanās cita subjekta vietā (*successio generalis* vai *successio singularis* apjomā¹⁸) ierosinātā civillietā, ja iestājusies fiziskas personas nāve, beigusī pastāvēt juridiska persona, notikusi prasījumu cesija vai parāda pārvade, kā arī tad ja pastāv citi apstākļi.

Arī **prasījumu un civillietu apvienošanas vai sadalīšanas** gadījumā mainās lietas dalībnieku sastāvs gan skaitliski, gan arī pēc iesaistītajiem subjektiem.

3. Lietas dalībnieku sastāva izmaiņu regulējuma pilnveide

Civillietas dalībnieku sastāva jautājumi ir būtiski kā no teorētiskā, tā arī praktiskā skatupunkta, jo tikai kvalitatīva procesuālā kārtība un atbilstoša tās piemērošana var nodrošināt tiesību uz taisnīgu tiesu pienācīgu realizāciju. Tiesu prakses piemēri liecina¹⁹ par to, ka tiesu vara saskaras ar taisnīguma, procesuālās ekonomijas un dispozitivitātes principa līdzsvarošanas izaicinājumiem tad, kad tikai pēc visai ilgstošas tiesvedības tiek konstatēta vai nu neistā prasītāja, neistā atbildētāja vai, piemēram, procesuālās līdzdalības problemātika. CPL regulējums nenodrošina tiesisku pamatu šādos gadījumos nenoraidīt celto prasību, lai izdarītu korekcijas lietas dalībnieku

¹⁵ Sk. Augstākās tiesas 30.05.2016. spriedums lietā Nr. SKC-118/2016. Pieejams: <http://at.gov.lv/downloadlawfile/677> [aplūkots 01.05.2019.]. Sk. arī atsauces minētajā spriedumā (Augstākās tiesas 29.09.2010. spriedumu lietā Nr. SKC-182/2010, Augstākās tiesas 17.06. 2016. spriedums lietā Nr. SKC-252/2016).

¹⁶ Turpat, sk. atsauces uz Augstākās tiesas 15.09.2010. spriedumu lietā Nr. SKC-174/2010 un 27.03.2013. spriedumu lietā Nr. SKC-72/2013.

¹⁷ Satversmes tiesas 2011. gada 25. oktobra spriedums lietā Nr. 2011-01-01. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search\[number\]=2011-01-01](https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2011-01-01) [aplūkots 01.05.2019.].

¹⁸ Čakste K. Civilprocess. 1937.–1940. gada lekcijas. Rīga: Haralda Neverzevska izdevums, 2016, 67. lpp.

¹⁹ Augstākās tiesas 22.10.2014. spriedums lietā Nr. SKC-1593/2014. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/194517.pdf> [aplūkots 01.05.2019.].

sastāvā, taču prakse liecina par centieniem rast “neordinārus” risinājumus. Bez CPL izmaiņu ieviešanas, kas būtiski mainītu lietas dalībnieku un tiesas lomu civilprocesā, pienācīgi novērst pašu lietas dalībnieku pieļautās kļūdas procesuālo oponentu izvēlē ierosinātā civillietā nav iespējams. Tiesu prakses piemēri liecina par bīstamu tendenci tiesai uzņemties likumā nenoteiktu lomu – koriģēt lietas dalībnieku sastāvu (loku) citu subjektu vietā (piem., prasītāja). Protams, ka nevar noliegt zināmu loģiku, respektējot procesuālo ekonomiju un taisnīguma apsvērumus, ka, piemēram, prasītāja kļūme, neaicinot “īsto atbildētāju”, varētu tikt risināta ne tikai ar prasības noraidīšanu. Minētais piemērs iezīmē problēmu, kas risināma ar regulējuma izmaiņu palīdzību. Protams, regulējuma izmaiņas, ar kurām tiesai tiktu piešķirta plašāka rīcības brīvība, piemēram, lietas dalībnieku sastāva korekciju izdarīšanā, radītu sistēmiskas izmaiņas, kā arī raisītu diskusiju par sacīkstes principa un lielākas tiesas lomas (*case management*) savstarpējo salīdzinājumu un priekšrocībām.²⁰

Virknē CPL normu noteiktais saturs par lietas dalībnieku sastāva izmaiņām (piem., CPL 78. p. 3. d.) disonē ar atsevišķu procesuālo tiesību izlietošanai noteikto procesuālo kārtību (piem., CPL 74. p. 3. d. 3. p.), jo, piemēram, liedz prasītājam izdarīt iespējami nepieciešamos grozījumus prasībā pēc lietas izskatīšanas pēc būtības uzsākšanas pat tad, kad lietā iestājusies trešā persona ar patstāvīgiem prasījumiem. Spēkā esošais regulējums pieļauj trešās personas intervenci procesā ar patstāvīgu prasību, bet nesniedz procesuālās iespējas prasītājam uz to reaģēt, ja tas ir nepieciešams. Šajā kontekstā ir pamatotas bažas par regulējuma atbilstību procesuālās līdztiesības principam.

Par atsevišķu aspektu aplūkojamās tēmas kontekstā ir atzīstams materiālo tiesību normu regulējums. CL 1601. pants noteic, ka attiesājuma prasības gadījumā ieguvējam “[..] jāaicina atsavinātājs piedalīties prāvā un atvietot viņu [..]”, bet tad, ja [..] pēc aicinājuma atsavinātājs nepiedalās prāvā un neuzņemas atvietot ieguvēju, tad pēdējam jāved prāva pašam un jāizlieto pret celto prasību visi viņam pieejamie un zināmie aizstāvības līdzekļi [..]”. Tiesību zinātnē nepamatoti ir norādīts: “Praksē tas nozīmē, ka ieguvējs var lūgt tiesu, lai atsavinātājs pieaicina par otru atbildētāju attiecībā uz iespējamo zaudējumu atlīdzību.”²¹ Nedz atbildētājs, nedz tiesa nav tiesīga iejaukties prasītāja kompetencē par atbildētāja izvēli. Saprotais, ka arī atbildētājs civilprocesā nav tiesīgs “iestāties” cita atbildētāja vietā, taču likumdevējs šādu normu nav grozījis.

Spēkā esošais procesuālais regulējums neparedz novērst arī nelielākas, bet no praktiskā viedokļa nozīmīgas kļūdas. Piemēram, prasītājs neprecīzi norādījis personas kodu bērnam, kura paternitātes atzīšanu lūdz. Saprotais, ka šādu spriedumu nebūs iespējams izpildīt (ieraksta izdarīšana dzimšanas reģistrā nevar tikt veikta). Prasības papildināšanas regulējuma neesamība, kā arī piemērošanas ziņā diskutablā prasījumu precizēšana (CPL 418. p. 2. d. 1. p.), ko neuzskata par jaunu prasību apelācijas tiesveidībā, ir pamats uzskatam, ka regulējums šajā kontekstā būtu pilnveidojams.

²⁰ Gélinas F., Camion C., Bates K., Anstis S., Piché C., Khan M., Grant E. Foundations of Civil Justice. Toward a Value-Based Framework for Reform. Montreal, Springer, 2015, p. 71.

²¹ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). K. Torgāns (zin. red.). Rīga: Mans īpašums, 1998, 126.–127. lpp.

Kopsavilkums

1. Lietas dalībnieku koncepts civilprocesā paredz noteiktu subjektu kopumu, kam ir tiesiska interese lietas iznākumā vai likumīgs pienākums būt par lietas dalībnieku noteiktā civillietā. Šo konceptu raksturo pienākums ikvienam lietas dalībniekam nodrošināt pilnvērtīgu procesuālo tiesību un iespēju izlietošanu tiesvedībā, kā arī absolūts aizliegums ar tiesas spriedumu piešķirt tiesības vai uzlikt pienākumus personai, kura nav pieaicināta lietā kā lietas (CPL 427. p. 1. d. 4. p.) vai “procesa” (CPL 452. p. 3. d. 4. p.) dalībnieks.
2. Lietas dalībnieku sastāvs ir noteiktā civillietā iesaistīto subjektu kopums, kurā izmaiņas var notikt skaitliski, “saturiski” vai kombinēti. Sastāva izmaiņu neesamība nenozīmē cita veida izmaiņu neesamību (subjekta lomas maiņa).
3. Īpaši akcentējama neistā prasītāja, neistā atbildētāja, procesuālās līdzdalības, trešo personu iestāšanās vai pielaišanas, kā arī procesuālo tiesību pārņemšanas gadījumi. Tiesu prakses piemēri liecina, ka tiesu vara saskaras ar taisnīguma, procesuālās ekonomijas un dispozitivitātes principa līdzsvarošanas izaicinājumiem tad, kad tikai pēc visai ilgstošas tiesvedības tiek konstatēta vai nu neistā prasītāja, neistā atbildētāja, vai, piemēram, procesuālās līdzdalības problemātika. Regulējuma neesamība liedz tiesai tiesības veikt korekcijas lietas dalībnieku sastāvā, taču praksē tiek pieņemti visai diskutabli nolēmumi.
4. Spēkā esošais regulējums pieļauj trešās personas intervenci procesā ar patstāvīgu prasību, bet nesniedz procesuālās iespējas prasītājam uz to reaģēt, piemēram, grozot prasību, ja tas ir nepieciešams. Likumdevējam būtu jāaskaņo arī materiālo tiesību normu (CL 1601. p.) un procesuālo tiesību normu regulējums.

BIBLIOGRĀFIJA

1. Čakste K. Civilprocess. 1937.–1940. gada lekcijas. Rīga, Haralda Neverževska izdevums, 2016.
2. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). K. Torgāns (zin. red.). Rīga, Mans īpašums, 1998.
3. Līcis A. Prasības tiesvedība un pierādījumi. K. Torgāns (zin. red.). Mācību līdzeklis tiesību zinātņu studentiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003.
4. Tihonovs V. Tiesu prakse civillietās II. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2013.
5. Torgāns K. (zin. red.). Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011.
6. Gélinas F., Camion C., Bates K., Anstis S., Piché C., Khan M., Grant E. Foundations of Civil Justice. Toward a Value-Based Framework for Reform. Montreal: Springer, 2015.

Normatīvie akti

7. Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998.
8. Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937.

Tiesu prakse

9. Satversmes tiesas 2011. gada 25. oktobra spriedums lietā Nr. 2011-01-01. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search\[number\]=2011-01-01](https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2011-01-01)
10. Augstākās tiesas 13.03.2018. spriedums lietā Nr. SKC-95/2018. Pieejams: [file:///C:/Users/MF/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Anonimizets_nolemums_347336%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/MF/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Anonimizets_nolemums_347336%20(1).pdf)
11. Augstākās tiesas 15.02.2017. lēmums lietā Nr. SKC-700/2017. Pieejams: <http://at.gov.lv/downloadlawfile/5126>
12. Augstākās tiesas 30.05.2016. spriedums lietā Nr. SKC-118/2016. Pieejams: <http://at.gov.lv/downloadlawfile/677>
13. Augstākās tiesas 22.10.2014. spriedums lietā Nr. SKC-1593/2014. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/194517.pdf>
14. Augstākās tiesas 11.12.2013. spriedums lietā Nr. SKC-310/2013, 12.2. p. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/136379.pdf>
15. Augstākās tiesas 31.08.2011. spriedums lietā Nr. SKC-220/2011. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiskaseciba?year=2011>
16. Rīgas apgabaltiesas 26.10.2017. spriedums lietā Nr. C30657810. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/348475.pdf>